

تاریخچه چاپ سنگی در ایران

اثر: اکرم مسعودی*

(ص ۶۱ تا ۷۵)

چکیده:

مقاله حاضر، نگاهی به ورود چاپ سنگی به ایران و چگونگی تأسیس آن در ایران دارد و به ذکر نام چاپخانه‌های دولتی و خصوصی که به امر چاپ کتاب و نشریه در آن زمان می‌پرداختند و نیز نام برخی از نشریات و کتابهایی که در این چاپخانه‌ها به چاپ رسیده است می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: چاپ سنگی، تاریخ چاپ، چاپخانه‌های دولتی و خصوصی، روزنامه‌های مصور، کتابهای درسی.

اختراع صنعت چاپ را به گوتنبرگ نسبت می‌دهند وی در سال ۱۴۳۵ م. در شهر مانیتس آلمان موفق به ساختن اولین دستگاه ماشین چاپ به شکل امروزی گردید. عمل چاپ سالها قبل از گوتنبرگ در ممالک آشور و چین و در قرن دوازدهم میلادی در هلند و اندلس وجود داشته است، "ساخت مهر را نخستین اقدام انسان برای چاپ می‌دانند"^۱. واژه چاپ مأخوذ از اسم "چاو"^۲ است که این واژه از اصل چینی "کاو" گرفته شده است. اولین چاپخانه عربی و فارسی در ایران مربوط به قرن ۱۱ م. (حدود سالهای ۱۰۵۰ ق) است که به وسیله مبلغان و کشیشان فرقه "کارملیت" در کلیسای آنها در اصفهان دایر گردید و به باسمه / بسمه‌خانه معروف

شده بود. آنها با تأسیس چاپخانه‌ای با حروف سری، ادعیه و اذکار مسیحی را به دو زبان عربی و فارسی چاپ می‌کردند.^۳

حدود دویست سال بعد در زمان فتحعلی شاه قاجار اولین دستگاه چاپ به همت عباس میرزا وارد کشور گردید. عباس میرزا در سال ۱۲۳۰ ق پنج نفر دانشجوی ایرانی را جهت تحصیل به انگلستان و فرانسه فرستاد. یکی از این پنج نفر میرزا صالح شیرازی بود که بعد از اتمام تحصیل به هنگام بازگشت به ایران چاپخانه‌ای همراه خود به ایران آورد. همچنین پیش از بازگشت میرزا صالح عباس میرزا چند دستگاه ماشین چاپ به روسها سفارش داده بود، سپس میرزا زین‌العابدین تبریزی را جهت فراگیری فن چاپ به پترزبورگ فرستاد تا این فن را بیاموزد. وی بعد از چهار سال به ایران بازگشت و با خود یک دستگاه ماشین چاپ سری آورد و در تبریز به کار انداخت و اولین کتابی را که به چاپ رساند کتاب "فتحنامه"^۴ از میرزا عیسی قائم مقام فراهانی بود که چاپ آن یک سال و نیم به طول انجامید و نیز رساله جهادیه وی را که حاوی حکم جهاد در جنگ دوم روس و ایران است، به حروف عربی طبع کرد.^۵ میرزا زین‌العابدین در سال ۱۲۳۹ ق به دستور فتحعلی شاه به تهران احضار شد تا زیر نظر منوچهر خان گرجی چاپخانه‌ای در تهران تأسیس نماید چاپخانه وی در تبریز مدت ده سال با مدیریت ملامحمد باقر تبریزی که از شاگردان وی بود به کار ادامه داد، کتابهای "مآثر سلطانیه" "رساله آبله کوبی" به همت او در تبریز به چاپ رسید این چاپخانه بعدها بنام "باسمه خانه دارالسلطنه تبریز" شهرت یافت.^۶

چاپ سنگی تقریباً ده سال بعد از ورود چاپ سری به همت عباس میرزا نایب السلطنه وارد ایران گردید. در سال ۱۲۴۰ ق میرزا جعفر تبریزی از تبریز و میرزا اسدالله شیرازی از اهالی فارس برای آموختن صنعت چاپ به مسکو و سنت پترزبورگ فرستاده شدند و آنها با خود چند دستگاه چاپ آوردند اولین کتابهایی که

اولین کتاب مصوری که با چاپ سنگی به چاپ رسید "لیلی و مجنون مکتبی شیرازی" بود. سپس به فرمان محمد شاه قاجار چاپخانه میرزا اسدالله شیرزای با وسایل و تجهیزات آن به تهران انتقال یافت و اولین کتابی که در تهران با چاپ سنگی منتشر شد "دیوان عبدالوهاب نشاط" بود. این چاپخانه و چاپخانه‌های دیگر بعد از فوت میرزا صالح شیرازی مؤسس روزنامه «کاغذ اخبار» که یکی از قدیمیترین روزنامه‌ها به زبان فارسی در ایران است و در حدود سالهای ۱۲۵۳ قمری در تهران منتشر می‌شده است^۷ را در اختیار منوچهر خان گرجی (معمدالدوله) قرار گرفت و با ادغام این چند چاپخانه پایه و اساس "نخستین چاپخانه دولتی" در تهران ریخته شد و همانطوری که قبلاً گفته شد کتابهایی که در این چاپخانه منتشر می‌شدند به نام "کتابهای معتمدی" معروف می‌باشند.

علاوه بر چاپخانه‌های دولتی، چاپخانه‌های خصوصی یا غیردولتی هم وجود داشتند که با سرمایه‌های شخصی تأسیس می‌شدند ولی کارهای چاپی آنها تحت نظارت دولت یا اداره انطباعات صورت می‌گرفته و با اجازه آنها به چاپ می‌رسیده است. از جمله مهرهایی که اجازه دولت را بر چاپ کتاب نشان می‌داد "مهر شیر و خورشید با کلمه ملاحظه شد" است که در اغلب کتابهای آن زمان موجود می‌باشد و مسئولیت سمت جدید اداره علوم و قسمت انطباعات و روزنامه دولتی و دارالترجمه دولتی و چاپ کتب به شاهزاده علیقلی میرزا (اعتضاد السلطنه) داده شده بود و سپس به صنیع الملک واگذار شد. از جمله روزنامه‌هایی که در این زمان به چاپ می‌رسید، "روزنامه وقایع اتفاقیه" و "روزنامه دولت علیه ایران" می‌باشد که مصور بودند و در روزنامه دوم تصاویر بسیار نفیس از شاهزادگان و حکام و رجال عصر ناصری در آن به چاپ می‌رسیده است. همچنین از روزنامه‌های چاپ سنگی دیگری که در این زمان منتشر می‌شده می‌توان از "روزنامه ملت سنیه ایران یا روزنامه ملتی"، "روزنامه دولتی" و "روزنامه علمی" نام برد. در زمان مدیریت محمد حسین خان صنیع الدوله (اعتضاد السلطنه) به جای سه

و منتشر می‌شد. در سال ۱۲۹۱ ق "سالنامه" و در سال ۱۲۹۳ "روزنامه علمی" و در سالهای بعد روزنامه "نظامی علمیه و ادبیه"، "روزنامه مریخ" و "روزنامه اطلاع" در چاپخانه سنگی به چاپ رسید و همچنین بین سالهای ۱۲۹۴ تا ۱۲۹۸ نامه دانشوران که زندگینامه رجال و دانشمندان بود تحت نظر اعتضاد السلطنه در همین چاپخانه به چاپ رسیده است.

از نشریات مهم دیگری که در این زمان به همت و سرپرستی میرزا محمد حسین خان فروغی ملقب به ذکاء الملک منتشر شد "روزنامه تربیت" است. این روزنامه که در چاپخانه سنگی دولتی به چاپ می‌رسیده نخستین روزنامه غیر دولتی و ایضاً نخستین روزنامه یومیه در ایران است که مدت ۹ سال انتشار آن ادامه داشته است. کاتب این روزنامه که به خط نستعلیق متوسط می‌نوشته "زین العابدین بن میرزا شریف قزوینی بوده است".^۸

از نشریات معروف دیگر آن زمان "روزنامه معارف" است که همزمان با چاپ روزنامه تربیت در چاپخانه سنگی دولتی به چاپ می‌رسیده است. روزنامه معارف از طرف "انجمن معارف" در سال ۱۳۱۵ ق. به سرپرستی حاج میرزا حسن تبریزی معروف به رشديه اداره می‌شد. روزنامه مذکور ماهی دوبار به خط نسخ و نستعلیق منتشر می‌شده و در عنوان روزنامه نوشته می‌شد "صاحب امتیاز انجمن معارف، این روزنامه از قید رسمیت آزاد است" رشديه اولین بانی مدرسه آزاد ملی ایران می‌باشد.

چاپخانه چاپ سنگی دارالفنون: بهتر است قبل از پرداختن به چاپخانه سنگی مدرسه دارالفنون ابتدا به تاریخچه تأسیس دارالفنون پردازیم.

پس از قتل گریبایدف در سال ۱۲۴۳ ق خسرو میرزا پسر عباس میرزا به ریاست هیئتی که میرزاتقی خان هم عضو آن بود برای عذرخواهی عازم دربار روسیه شد. میرزا تقی خان امیر نظام پس از دیدن مدارس فنی و صنعتی آنجا به فکر تأسیس دارالفنون افتاد. امیرکبیر در سال ۱۲۶۶ ق اولین سنگ بنای دارالفنون در

به طول انجامید و در تاریخ پنجم ربیع‌الاول ۱۲۶۸ ق مدرسه آماده بهره‌برداری شد. امیرکبیر نام این مدرسه را دارالفنون گذارد و همزمان با بنای مدرسه معلمینی از ممالک اتریش (نمسه) و پروس (آلمان شرقی) برای تدریس در رشته‌های طب و نظام استخدام کرد و سپس مدرسه آماده افتتاح گردید. متأسفانه هنگام افتتاح مدرسه امیرکبیر در باغ شاهی (فین کاشان) آخرین روزهای تبعید را می‌گذرانید و تقریباً دو هفته بعد از گشایش دارالفنون در آنجا به شهادت رسید. یکی از شیوه‌های خوبی که در دارالفنون معمول شده بود این بود که هر یک از استادان و دانشیاران خارجی موظف بودند در زمینه علم و فن خود کتابی را به کمک مترجمین به زبان فارسی ترجمه و انتشار دهند. در نتیجه تعدادی کتاب از زبانهای اروپایی به فارسی ترجمه شد همه این کتابها در چاپخانه سنگی دولتی مدرسه دارالفنون چاپ شده و در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گرفت. چاپخانه سنگی دولتی مدرسه دارالفنون در اواخر سال ۱۲۶۸ ق تأسیس شد و اداره آن ابتدا تحت نظر علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه بود ولی بعدها زیر نظر معاون او رضاقلیخان هدایت (لله باشی) اداره می‌شد. از سال تأسیس تا سال ۱۳۰۰ ق جمعاً حدود ۳۰ الی ۴۰ جلد کتاب درسی در این چاپخانه چاپ و صحافی شد.^۹ اما موقعیت مدرسه دارالفنون در دوره‌های بعد از مظفرالدین شاه به علت تحولاتی که در کشور قبل از جنگ جهانی اول رخ داد رو به تنزل گذارد و چاپخانه سنگی آن تا سال ۱۳۲۶ ق برقرار بود و بعد به علت لطمات کشوری به کلی تعطیل شد و وسایل آن در اختیار چاپخانه سنگی دولتی قرار گرفت. تعدادی از کتابهای درسی چاپخانه دارالفنون به شرح زیر است:

۱. اصول علم جبر و مقابله از آقاخان مهندس. تهران. دارالفنون، ۱۳۰۵ ق
۲. اصول علم شیمی جدید از محمد کاظم بن احمد محلاتی. تهران. دارالفنون، ۱۳۰۷ ق
۳. تعریف علم موسیقی از کوهن، ترجمه علی اکبر نقاشباشی مزین الدوله. تهران. دارالفنون، ۱۳۰۰ ق

۵. جبر و مقابله از الکساندر بهمر، ترجمه عبدالرسول صدر اصفهانی. تهران
۶. جواهر الحکمه ناصری از علیخان رئیس الاطباء. تهران. ۱۳۰۴ ق
۷. علم مساحت از کرشیش، ترجمه میرزا زکی مازندرانی. تهران. ۱۲۷۴ ق
۸. میزان الحساب از کرشیش، ترجمه میرزا زکی مازندرانی. تهران. ۱۲۷۴ ق
۹. میزان العرف از مهدیقلی. تهران ۱۳۰۰ ق

از چاپخانه‌های سنگی، چاپخانه‌های سیار را می‌توان نام برد. این چاپخانه‌های کوچک که در نوع خود بی‌نظیر بودند در سفرهای ناصرالدین شاه ایجاد و به همراه اردوی سلطنتی در سفرهای وی حرکت داده می‌شدند و وقایع روزانه مسافرت شاه، گفتگو با ملتزمین و دیگر دیدنیها را چه در ایران و چه در فرنگستان به صورت روزنامه به چاپ می‌رساندند از جمله روزنامه "مرآت السفر و مشکوة الحضر" در سال ۱۲۸۸ ق. روزنامه "اردوی همایون" در تاریخ ۱۳۰۰ ق و مجموعه "سیاحتنامه مصور" را می‌توان نام برد که عموماً با خط زیبای "میرزا رضا کلهر" خطاط معروف دوره ناصری نوشته و با چاپ سنگی نشر می‌شده است.

تعدادی چاپخانه‌های غیر دولتی یا خصوصی به صورت چاپ سنگی و یا به صورت چاپ سربی در آن زمان وجود داشته است که تعدادی از چاپخانه‌های سنگی غیر دولتی را نام می‌بریم:

۱. چاپخانه چاپ سنگی "استاد عبدالعلی"^{۱۰}: تاریخ تأسیس در سال ۱۲۵۹ ق در محله چاله میدان (نزدیک مسجد جامع ابوالفتح - میدان قیام امروزی) بوده است و از جمله کتابهای چاپی آن:

۱. معجم فی آثار ملوک العجم از میرزا عبدالله بن فضل الله الحسنی، ۱۳۲۳ ق
۲. تاریخ پطرکبیر از ولتر، ترجمه میرزا رضا مهندس، ۱۲۶۳ ق
۳. غرر الفوائد و درر الفلاند از سید مرتضی علم الهدی، ۱۲۷۲ ق
۴. تقویم الابدان از ابن جزله بغدادی را می‌توان نام برد.

مدت پانزده سال دوام داشته و در سال ۱۲۷۴ ق به چاپخانه استاد میرباقر طهرانی

۲. چاپخانه "استاد حاج عبدالمحمد در تهران"^{۱۱}: تاریخ تأسیس در سال ۱۲۶۰ ق در نزدیکی دروازه دولاب بوده است. از چاپخانه‌های مجهز آن زمان بوده، روزنامه وقایع اتفاقیه از شماره ۴۶ یا ۴۷ به بعد به مدت سه سال در این چاپخانه به چاپ رسیده لازم به ذکر است روزنامه وقایع اتفاقیه از شماره اول تا ۴۶ یا ۴۷ در چاپخانه دولتی به چاپ می‌رسیده است. این چاپخانه حدود پانزده سال فعالیت داشته و احتمالاً بعد از تعطیل شدن به چاپخانه دولتی واگذار گردیده است. کتابهایی که در این چاپخانه به چاپ رسیده است:

۱. حدیقه الشیعه از مقدس اردبیلی، ۱۲۶۰ ق
۲. زینة المجالس از محمدبن ابیطالب مجدی
۳. کشکول از شیخ بهائی
۴. کشف اللثام والابهام فی شرح قواعد الاحکام از علامه حلی، شرح بهاءالدین محمدبن حسن اصفهانی، ۱۲۷۴ ق
۵. تقویم الابدان از یحیی بن عیسی ... ابن جزله بغدادی، ۱۲۷۵ ق
۶. ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل از سید علی بن محمد طباطبایی را می‌توان نام برد.

۳. چاپخانه "استاد میرباقر طهرانی"^{۱۲}: سال تأسیس ۱۲۷۴ ق محل چاپخانه همان محله چاله میدان بوده از نمونه آثار چاپی آن در آثار ذیل

۱. سفرنامه سفر اول خراسان ناصرالدین شاه، ۱۲۹۱ ق
۲. گنجینه نشاط از نشاط اصفهانی، ۱۲۸۱ ق را می‌توان نام برد.

۴. چاپخانه "استاد الله قلی خان"^{۱۳}: تاریخ تأسیس ۱۲۷۵ ق و محل آن در سربلک کارخانه‌دار فرزند مرحوم آقا میرباقر بوده است و از نمونه چاپی آن:

۱. جام جم از فرهاد میرزا قاجار، ۱۲۷۲ ق

۳. شرح نفیسی از ابن النفیس، ۱۲۷۲ ق

۴. دیوان غزلیات و قصائد حافظ شیرزای را می توان نام برد.

۵. چاپخانه "استاد میرزا حبیب الله خان"^{۱۴}: تاریخ تأسیس آن حدود

سالهای ۵- ۱۳۰۴ و محل آن در باغ مروی بوده است. نمونه کتابهایی که در این چاپخانه به چاپ رسیده عبارتند از:

۱. کتاب گنج دانش از محمدتقی حکیم، ۱۳۰۵ ق

۲. مشکلات العلوم از ملا مهدی نراقی

۳. عدة الاصول از شیخ طوسی، ۱۳۱۴ ق

۴. مقاصد العلیه فی شرح الالفیه که با کمک چاپخانه سید مرتضی به چاپ رسیده از شهید اول و شرح شهید ثانی

۵. هدایة الطالبین در اصول دین از تاجر کاشانی، ۱۳۰۷ ق

۶. ریاض العارفین از رضاقلی هدایت، ۱۳۰۵ ق

۷. مثنوی معنوی از مولوی ۱۲۸۳ ق و ۱۳۶۸ ق

۸. تاریخ بیهقی به تصحیح محمد ادیب، ۱۳۰۷ ق

۹. مشکوة الادب ناصری

۶. چاپخانه استاد "آقامیرزا عباس"^{۱۵}: تاریخ تأسیس حدود سال ۱۳۱۰ ق

بوده است از جمله کتابهای چاپ شده در این چاپخانه:

۱. خصال از ابن بابویه، ۱۳۰۲ ق

۲. رسائل ملاصدرا، ۱۳۰۲ ق

۳. زندگی امام محمد باقر (ع) (از مجموعه ناسخ التواریخ سپهر) ۲۴-۱۳۱۸ را

می توان نام برد.

۷- چاپخانه استاد "کبلا" حسن طهران^{۱۶}: تاریخ تأسیس حدود سال

۱. تاریخچه ترجمه از فرانسه به فارسی
۲. امراض عصبانی از کریزل، ترجمه دکتر علیخان همدانی (رئیس الاطبا)، ۱۲۷۹ ق
۳. کشف الغمه از علی بن عیسی الاربلی، ۱۲۹۴ ق

۸. چاپخانه استاد "آقای سید مرتضی برغانی" ۱۷: تاریخ تأسیس حدود سالهای ۱۳۲۰-۱۳۲۱ می باشد. این چاپخانه بسیار پرکار بوده از جمله نشریاتی که در آن به چاپ می رسید.

۱. روزنامه نروز به مدیریت ناظم الاسلام کرمانی
۲. روزنامه ادب به مدیریت ادیب الممالک
۳. روزنامه مصور شاهنشاهی -
۴. روزنامه کوکب (دری ناصری) به مدیریت ناظم الاسلام کرمانی
۵. روزنامه کشکول به مدیریت مجد الاسلام کرمانی
۶. روزنامه قاسم الاخبار به مدیریت میرزا ابوالقاسم خان همدانی و چندین روزنامه دیگر را می توان نام برد.

۹. چاپخانه "استاد میرزا علی اصغر" ۱۸: تاریخ تأسیس ۱۳۲۴ ق. محل چاپخانه، نزدیک باغ مروی بوده و نشریاتی که در این چاپخانه به چاپ می رسید عبارتند از:

۱. مجله حفظ الصحة به مدیریت مؤدب الدوله
۲. روزنامه تنبیه به مدیریت و نویسندگی معتضد الاطبا
۳. روزنامه آئینه عیب نما به مدیریت ملک المورخین
۴. روزنامه شرافت از انتشارات وزارت مطبوعات زمان سلطنت مظفرالدین شاه
۵. روزنامه جارچی ملت به مدیریت آقا سید حسین ابراهیمزاده
۶. روزنامه بهلول به مدیریت شیخ علی عراقی بعد اسدالله خان پارسی

۱. بیان الحق والصدق المطلق از فخرالاسلام ملا محمدصادق ارومیه، ۱۳۲۴ ق
۲. شرح اربعین از محمدرضا واعظ، ۱۳۲۳ ق
۳. فطرت العلوم
۴. مسافرت به قطب شمال از اطراس ترجمه احمد حسینی تفرشی
۵. آیات الولاية از میرزا بابا شیرازی، ۱۳۲۳ ق
۶. الصافی فی تفسیر القرآن المجید از فیض کاشانی، ۱۳۳۴ ق
۷. زنبیل از فرهاد میرزا قاجار، ۱۳۱۸ ق
۸. روضه الامثال از ملا احمد کوزه کنانی، ۱۳۲۵ ق
۹. جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام شرح محمد حسن بن محمد باقر نجفی،
۱۲۷۴-۱۳۱۲ ق
۱۰. خلاصة الاعصار فی تاریخ البختیار از عبدالحسین سپهر، ۱۳۳۳ ق
۱۱. فصول از ابن فهد حلّی، ۱۳۱۴ ق

۱۰- چاپخانه "استاد سید مرتضی تهرانی": از سال و محل تأسیس آن اطلاعی در دست نیست ولی کتابهای منتشر شده در این چاپخانه مربوط به سال ۱۳۰۹ ق می باشد. از جمله کتابهای چاپ شده در این چاپخانه:

۱. تاریخ عالم آرای عباسی از اسکندر منشی، ۱۳۱۴ ق
۲. زندگی امام محمد باقر (ع) (از مجموعه نسخ التواریخ)، ۱۳۲۳ ق
۳. فارسنامه ناصری در دو جلد از حسن فسائی، ۱۳۱۳ ق
۴. قوانین الاصول از میرزای قمی، ۱۳۱۸ ق
۵. شرح الهدایة الاثیریة از صدرالدین شیرازی و میبیدی، ۱۳۱۳ ق و ۱۳۳۱ ق
۶. تنبیه الخواطر و نزهة النواظر چاپ (۱۱-۱۳۰۹ ق) از ابی فراس نخعی
۷. شرح اربعین از محمدرضا واعظ، به همکاری میرزا علی اصغر به چاپ رسیده،

۹- بدایع الحکم از آقا علی بن ملا عبدالله مدرس زنوزی، ۱۳۱۴ ق را می‌توان نام برد.

با مراجعه به کتابهای چاپ سنگی موجود در کتابخانه‌های کشور از چاپخانه‌های دیگری که به چاپ کتاب می‌پرداختند می‌توان از چاپخانه‌های سنگی دیگری نام برد:

۱. کربلایی محمد حسین^{۱۹}: در میدان کاه‌فروشان با فرزندانشان آقا محمد اسماعیل و آقا ابراهیم، از جمله کتابهای چاپ شده در این چاپخانه.
- کتاب کفایة الموحدين فی عقاید الدین در سالهای (۴-۱۳۰۱ ق) چاپ کرده.
- کشف الفوائد فی شرح قواعد العقاید از علامه حلی (در سال ۱۳۰۵ ق)
- نورالانوار از شیخ ابوالحسن بن محمد دولت آبادی مرندی (۱۳۰۱ ق)
- تحفة الاسرار علامه مجلسی (۱۲۷۴ ق)

۲. علیقلی قاجار یا اعتضاد السلطنه^{۲۰}: مسؤولیت اداره علوم و قسمت انطباعات و روزنامه دولتی و دارالترجمه دولتی و چاپ کتب را به عهده داشت و خود صاحب چاپخانه نبوده ولی در آن روزگار رسم بوده نام کسانی که بانی یا سرمایه‌گذار چاپ کتاب بوده‌اند را می‌آوردند بنابراین در برخی از کتابها نام وی به عنوان چاپخانه‌دار ذکر گردیده است. از جمله کتابهایی که با نام وی چاپ رسیده:
۱. مشکول در ۱۳۰۰ ق، اسرار التنزیل در ۱۳۰۱ ق، روضة الانوار ۱۲۸۵ ق، غایة المرام و حجة الخصام ۱۲۷۲ ق، نامه دانشوران ۱۲۹۶-۱۳۲۴ ق

۳. مشهدی محمد تقی^{۲۱}: محل چاپخانه در دروازه دولاب در سال (۱۳۰۲ ق) دیوان قآنی؛ ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل در سال (۱۲۸۸ ق)؛ الحال، الکتب از استآناد، در سال (۱۳۰۴ ق)، بصحة الموضه ف شرح

۴. چاپخانه استاد میرزا عبدالرحیم^{۲۲}: این چاپخانه در سال (۱۳۴۲ ق) در تهران در خیابان ناصرخسرو تأسیس شد از جمله نشریات و کتابهای چاپ شده در این چاپخانه می توان از:

- روزنامه مرد کار به مدیریت لطفعلی امیر ابراهیمی

- روزنامه اتحاد اسلام به مدیریت حسین لنکرانی

- کتابهای حاشیه و تعلیقه بر الفرائد الاصول در سال (۱۳۴۳ ق)؛ و نه‌ایة الدرایه فی شرح الکفایه در سال (۱۳۴۳)؛ جواهر اللذات در سال (۱۳۵۸ ق) نام برد.

همچنین می توان از چاپخانه‌های محمد باقر تهرانی، عبدالخالق تهرانی،

حسن و محمد حسین تهرانی، میرزا حسن، میرزا حسین، میرزا عباس، اخوان کتابچی و چاپخانه اسلامیة ... نام برد. از چاپخانه‌های تبریز می توان از حاجی عباسعلی، حاجی احمد آقا، اسد آقا، مشهدی مهدی، کربلائی عبدالحسین، مؤیدالعلماء نام برد.

بعد از تهران و تبریز شهرهایی که در آن چاپخانه سنگی دایر بوده می توان از

اصفهان، شیراز، ارومیه، مشهد، بوشهر، انزلی، رشت، اردبیل، همدان، خوی، یزد، قزوین، کرمان و کاشان نام برد.

همچنین کشورهایی که از صنعت چاپ سنگی استفاده می کردند علاوه بر

ایران می توان از هند (بمبئی و لکهنو)، ترکیه (استانبول)، مصر و بغداد (نجف) نام برد.

چاپ سنگی بیش از ۷۰ سال چاپخانه‌های ایران را در انحصار خود داشته

است با اختراع صنایع جدید در اروپا و ورود آن به کشور ایران، مردم ایران مجبور به

استفاده از تکنیکهای جدید بویژه در امر چاپ شدند بنابراین بعد از ورود ماشینهای

چاپ سربی، کم‌کم ماشینهای چاپ سنگی به علت تیراژ پایین کتاب به صورتی که

از یک سنگ بیش از ۵۰۰ الی ۷۰۰ نسخه چاپ نمی شد، در صورتیکه چاپ سربی به

لازم بود زیرا خطی بودن کتاب که باید توسط خطاطان نوشته می شد، تهیه سنگهای مناسب و غیره جای خود را به ماشینهای چاپی جدید سپردند، ولی با این وجود تا زمان تأسیس گراور سازی در ایران برای چاپ نشریات یا کتابهایی که مصور بودند از ماشینهای چاپ سنگی استفاده می کردند.

شاید بتوان عامل بقای چاپ سنگی به مدت یک قرن را خطی بودن آن بخصوص استفاده از خط نستعلیق در چاپ که مورد تأیید اهل فرهنگ بود و استفاده از چاپ سنگی برای مصور کردن کتابها و نشریات ذکر کرد.

پانویسها:

۱. تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران. ص ۷.
۲. دائرةالمعارف فارسی. ج ۱، ص ۷۹۲.
۳. دائرةالمعارف فارسی. ج ۱، ص ۷۸۶.
۴. از صبا تا نیما. ج ۱، ص ۲۳۰، تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران. ص ۱۱.
۵. از چاپخانه تا کتابخانه. چاپ چهارم، ص ۲۵.
۶. تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران. ص ۲۶.
۷. روزنامه کاغذ اخبار روی دو ورق بزرگ به قطع ۲۴×۴۰ سانتیمتر با کاغذ خانبالغ که یک طرف آن مطالبی نوشته می شده و طرف دیگر آن سفید بوده به چاپ می رسیده است. براساس نمونه های موجود در کتابخانه موزه بریتانیا این روزنامه در هر ماه یکبار منتشر می شده و تا سه سال انتشار آن ادامه داشته است. نمونه مطالب آن تحت عنوان «اخبار وقایع شهر محرم الحرام ۱۲۵۳ قمری، در دارالخلافة تهران انطباق یافته» و سپس «اخبار ممالک شرقیه» وقایع تهران و سایر ایالات و ولایات ایران درج و «اخبار ممالک غربیه» اوضاع دولت عثمانی (ترکیه) و اروپا شرح داده می شده است. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به تاریخ جراید و مجلات ایران. ج ۱، ص ۲۰؛ و از صبا تا نیما ج ۱، ص ۲۳۴-۲۳۷.
۸. تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران. ص ۲۴.
۹. فهرستی از کتابهای درسی چاپ سنگی موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران به چاپ رسیده است که به علت حجم زیاد از آوردن تمامی فهرست آن در این متن پرهیز شد. ۱۰ و ۱۱ و ۱۲- تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران، ص ۳۹-۴۲.
- ۱۳ و ۱۴- احوالات زدن کتاب و گفتگو با باسمه چی. راهنمای کتاب ش ۱، ص ۳۱۹-۳۲۰.
- ۱۵ و ۱۶- تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران ص ۴۴.
- ۱۷ و ۱۸- همان ش قبل ص ۵۰.
- ۱۹- راهنمای کتاب ش ۱، ص ۳۱۹-۳۲۰.
- ۲۰- شرح حال رجال ایران. ج ۲، ص ۴۴۲.
- ۲۱- راهنمای کتاب ش ۱، ص ۳۱۹-۳۲۰.

منابع:

۱. آرین، یحیی. از صبا تا نیما. تهران. جیبی، ۱۳۵۱. ج ۱.
۲. گلیپایگانی، حسین. تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران. تهران. نشر گلشن، ۱۳۷۸.
۳. صدر هاشمی، محمد. تاریخ جراید و مجلات ایران. تهران. کمال، ۱۳۶۳، ج ۴.
۴. مصاحب، غلامحسین. دائرةالمعارف فارسی. تهران. امیرکبیر
۵. مشار، خانباها. فهرست کتابهای چاپی فارسی. تهران. ۱۳۵۰، ج ۵.
۶. مشار، خانباها. فهرست کتابهای چاپی عربی از آغاز تا کنون. تهران. ۱۳۴۴.
۷. سلطانیفر، صدیقه. فهرست کتب درسی چاپ سنگی موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۷۶.
۸. صافی، قاسم. از چاپخانه تا کتابخانه. چاپ چهارم. تهران. دانشگاه تهران، ۱۳۷۸.
۹. افشار، ایرج. احوالات زدن کتاب و گفتگو با باسمه‌چی. راهنمای کتاب. ش ۱، ۱۳۳۷. ص ۳۱۹-۳۲۰.